

ASKIMS KYRKA

Utvändig renovering

Antikvarisk slutrapport

Kyrkan efter renoveringen hösten 2023.

Sammanställd av:

Jenny Torle

Bebyggelseantikvarie

2023-10-16

Acanthus
Arkitektur & Kulturvård
Pusterviksgatan 15
413 01 Göteborg
www.acanthusab.se

INNEHÅLL

Administrativa uppgifter	3
Bakgrund	4
Åtgärder	5
Dokumentation	8
Kulturhistorisk bedömning	19
Lagskydd	20
Historik	21
Kulturhistorisk värdering	23

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighet: HOVÅS 3:314 - Askims kyrka
Adress: Skalldalsvägen 1
436 52 Hovås, Göteborg
Fastighetsägare: Svenska kyrkan, Askims församling
Angående: Utvändig renovering

Tillstånd: Diarienummer: 433-42750-2021
Handläggare: Elisabet Orebäck Kranz, antikvarie, Länsstyrelsen
Beställare och byggherre: Svenska kyrkan, Askims församling
Beställarens ombud: Daniel Olander, Kanslichef
Jesper Olausson, Distriktspräst
Bygglédare: Mikael Fredriksson, Fastighetsförvaltare, Göteborgs stift
Kontrollansvarig: Krook & Tjäder Arkitekter, Thomas Carlin
Besiktning: VBK, Hampus Winroth

Entreprenörer

Generalentreprenör: Puts & Tegel AB
Platschef: Roger Svedberg

Skiffersten: Taksifferspecialisten Grythhyttan AB
Plåtslageri: J R Johanssons plåtslageri AB
Isolering: Sjömarken isolering AB
Stenkonservering: Stenkonservering Väst AB
Trä: Lilleskog, trä AB
Måleri: Hedlunds måleri

Slutbesiktning: 2023-09-07
Antikvarisk slutdokumentation: 2023-09-07

BAKGRUND

Den antikvariska slutrapporten redovisar de utvändiga renoveringsarbetena som utförts utvändigt på Askims kyrka under vår och sommar 2023.

Askims kyrka har genomgått en utvändig renovering av kyrkan i helhet med undantag för kyrkfönster, portar och tornluckor som renoverades 2020 samt den nya entrén av sten med smidesräcken till sakristian som byggdes till 2022. Dock målades delar av sakristian under entreprenaden.

Förfrågningsunderlaget innefattade byggnadsbeskrivning utfört av Krook & Tjäder Arkitekter, genom ansvarig arkitekt Thomas Carlin daterade 2022-01-13.

Utöver detta har en handling av Skifferspecialisterna Grythyttan AB tagits fram för taken 2021-05-10.

Tillstånd till omläggning av skiffertak och vindsisolering på Askims kyrka, samt konserveringsarbeten gällande kalksten i fasad, har erhållits av Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Beslut 2022-01-13, Diarienummer: 433-42750-2021. Handläggare: Elisabet Orebäck Krantz.

Tillstånden till förändringarna är villkorade med att åtgärder ska utföras i samråd med antikvarisk medverkande. Antikvarisk medverkan har utförts av sakkunnig bebyggelseantikvarie Jenny Torle, Acanthus Arkitektur & Kulturvård.

Arbetet har skett genom kontinuerliga byggmöten på plats samt genom samråd, frågor och diskussion före och under arbetets gång fram till entreprenadens slutbesiktning och den antikvariska slutrapporten som innefattar beskrivningar av de åtgärder som utförts på kyrkan under 2023 samt en fotodokumentation före, under och efter arbetena genomfördes.

ÅTGÄRDER

Bakgrund

Det senaste större fasadunderhållet på Askims kyrka utfördes 1999. Innan nuvarande renovering utfördes fanns det en del påväxt och smuts samt mindre skador i putsen. Tegelfriserna i taklisten hade fogsprickor och mindre partier av fogen som lossade. Dessutom fanns spjälkningar i stenen på kalkstensomfattningarna runt tornets fönster respektive långhusets solbänkar.

Skiffertaken lades senast 1948 på långskeppet och 1927 på tornet. Skifferplattor började släppa och underlagspappen hade nått sin livslängd. Sakristians tak lades 1948 med tillbyggnaden från 1970. Här såg skifferplattorna ut att vara i bättre skick men pappen hade nått sin livslängd. Fönster, tornluckor och portar renoverades 2020 och är i gott skick. Ett varierande renoveringsbehov fanns på kyrkan men ej av djupgående slag. Primärt handlade det om mindre putslagningar samt rengöring och avfärgning av fasader, underhåll av tegelfriser samt konserveringsarbeten avseende kalkstensomfattningar i torn. Det större arbetet avsåg omläggningen av skiffertaken med ny papp samt i samband med detta, nedtagningen av den murade skorstenen, vilken ej är i bruk. Vid arbeten med tak skulle även en tillfällig transportöppning skapas för att underlätta vid isoleringen av vindsutrymmet från tidigare sågspån till cellulosafiber.

Åtgärder

Fasader, puts och tegel

Kyrkans fasadputs består av en spritputs putsad med KC-puts med partier lagade med cementbruk. Fasaderna rengjordes genom mjuk och varsam våtblästring från alger och påväxt och samtliga lösa och kritade färglager togs bort. Som algbekämpningsmedel användes kalkhol. Sedan förvattnades och putslagades skadade partier i putsen med kalkbruk. Efter ytterligare vattning och torkning avfärgades fasaderna med silikatfärg.

Naturstenssockeln och naturstenstrappan i öster foglagades med kalkbruk på lokala partier där det fanns lös fog och skador. Den befintliga fogen var hård och bestod sannolikt ett rent cementbruk, därav flertalet sprickor och skador.

Tegelpartier i takfoten rött tegel och på långhuset samt på tornet, med gult tegel, foglagades med kalkbruk samt att enstaka tegelsten i dåligt tekniskt skick med sprickor och frostsador ersattes av nytt lika det befintliga. Fogprover togs fram analyserades för beslut om kulör på ny fog. Här valdes en gulare fog med en del ockrapigment som efterliknade originalfogen och som både funnits i sockeln och i det murade teglet tidigare. Utseendemässigt förefaller sockeln nu lite splittrad med både äldre och nyare fog i olika

kulörer och struktur men planen är att samtlig fog i naturstenssockeln framöver successivt kommer ersättas likt de lagade partierna.

Lagningsbruket till de spritputsade fasaderna och fogningbruket till teglet utfördes med NHL, Saint Astier kalkbruk 3,5, Målarkalk AB. Fasaderna målades genom krystrykning med äkta silikatfärg, Granital Grov som grundfärg samt Granital, från Keim Scandinavia AB.

Fogningsbruket till naturstenstrappa och naturstenssockel utfördes med ett NHL (naturhydrauliskt kalkbruk), Saint Astier 5, från Målarkalk AB, infärgat bruk i kulör Widsköfle. Även sakristians putsade sockel samt takfot målades under renoveringen. Sockeln målades med Keims silikatfärg Soldalit, anpassad efter underlaget.

Träarbeten målades med linoljefärg. Smide målades med rostskyddsfärg, svart kulör.

Kulörer som användes till putsade fasader var Keim nr 9058 på fasad varm bruten vit och nr 9398 till den vitare kulören i fönstersmygarna.

Stenlagningsarbeten

Gällande samtliga fasadutsmyckningar av grå kalksten som finns runt fönster i tornet, tre triptykfönster samt alla solbänkar, 16st, till kyrkfönstren så utfördes varsamma rengörings- samt lagnings- och konserveringsarbeten av stenkonservatorerna, Peter Westman och Lisa Holmgren från Stenkonsivering Väst AB. Samråd och dokumentation utfördes tillsammans med medverkande antikvarie. *Se separat bilaga konserveringsrapport med dokumentation daterad 2023-06-30.*

Tak, skiffer och kopparplåt

Omfattande skador fanns på skiffertaken. Det både saknades flertalet skiffersten på olika utspridda ställen samt att bortfall fanns på sammanhängande ytor bl. a på snednockarna på tornspiran. Dessutom var flertalet skifferplattor spruckna, lösa och hade helt lossnat samt att flera infästningar var felaktigt utförda med dåligt material som skapat skador i skifferstenen under tidigare takarbeten. Mest omfattande skador fanns på tornspiran och långhusets parti närmast tornet.

Samtlig befintlig skiffer på kyrkans tak gällande tornet med spira, långhuset och sakristian plockades ned för återläggning och komplettering med nytt skiffer. Taket på tornspiran var ett importerat skiffer från Wales från 1927 av storleken 51x26cm. Plattorna var endast 4-6mm tjocka och spröda i dåligt skick. Här hade de övre smala och branta partierna i spiran en sexkantig sten medan det nedre takfallet hade en rektangulär sten. Tornets sten kasserades i sin helhet och ersattes av nytt Grythytteskiffer i samma utformning som det gamla.

Delar av skifferstenen på långhuset och sakristian var i tekniskt dåligt skick och fick ersättas av nytt skiffer från Grythyttan i samma utformning, med rektangulär sten, som det befintliga. Långhusets och korets sten är från Stentrybrottet av storlek 17,5" x 8" och sakristians hade storlek 12" x 7 och var från samma stenbrott. Båda i rektangulär utformning.

En svacka, pga. rötskada i underlaget av trä, fanns i skiffertaket på koret intill en taklucka. Detta lagades. Skifferläggningen utfördes av skifferstensläggare från Grythyttans skiffer AB. Syrafast rostfri spik med dold förlängning anpassad till stenen som tillverkas av Grythyttan användes.

Befintlig takpapp och läkt samt virke i dåligt skick revs och ersattes med ny takpapp och träläkt av gran och virke till brädbottenpanel med rötskador i dimensioner och material lika befintligt.

På långhuset revs även den gamla tegelmurade skorstenen samt takluckan på korets västra sida. Denna var i dåligt skick och användes inte längre. Där skorstenen tidigare stått lagades taket med samma material som övriga takdelar.

Tornspiran krävde mer omfattande arbeten eftersom den gamla plåten var tunt tillverkad och därför inte passade till det nytt skiffer som även var lite tjockare än den gamla. De vertikala kopparplåtsinklädnaderna mellan skifferpartierna på spiran,nockplåtarna, behövdes därför ersättas i sin helhet med ny kopparplåt. Här tillkom en del plåtarbeten som tidigare varit dolda. De små äldre luckorna i plåt sattes för inifrån för att minska risk för fuktinträngning och skador. Ventilluckorna högre upp på spiran åtgärdades genom igen-nitning och lagning. På lökkupolen lödades skador i de horisontella fogarna så gott det gick, dessutom kompletterades skarvarna med mjukfog.

Plåtbeslagen på taken såsom inskottsplåtar av rostfritt stål, ståndskivor, hängskivor, nockplåtar och fotplåtar byttes till nya av kopparplåt i utförande lika det befintliga. Fotplåten på långhuset hade en del hål eftersom vattendroppar från skiffer nött hål i den. På långhuset visade det sig även att hela nockplåten var dålig och fick ersättas med ny.

Hängrännor och stuprör kompletterades med nya från Lindab, i kulör mörkbrun för att efterlikna kopparplåt, anpassade efter de befintliga. Justeringar utfördes på befintliga stuprör samt att de försågs med självrensande lövsilar i rostfritt stål, mörkbrun green coat, kulör 56.

Snörasskydd monterades med konsoler och "tre rör" i graffitgrå kulör, med dold infästning utan att göra åverkan på skifferplattorna, för att stämma in mot skiffertaket kulörmässigt på långhuset och koret.

Åskledaren togs ned och besiktigades under entreprenaden. Nya åskledarfästen av syrafast rostfritt stål monterades på tornet.

Isolering av kyrkvind med ny gångbrygga

Kyrkskeppets vind isolerades från sågspån till lösull av cellulosafiber från Sjömarkens isolering AB. Isoleringen utfördes efter att man fått problem inne i kyrkan då sågspån föll ned i kyrkorummet efter att det brädinklädda innertaket tagits fram och renoverats.

En öppning gjordes i kyrktaket i samband med att skorstenen och takluckan revs för att underlätta isoleringsarbetena på vinden. Samtidigt sågs ut från vinden genom ett undertryck. Ångspärdduk monterades mellan vindsbjälkarna så långt ner mot kanten som möjligt. Men ej på murkrönen. På denna fästes en vindtät papp. Perforerade masonitskivor byggdes även ihop med träreglar för att skapa fackindelningar som ska ge en luftspalt mellan isoleringen och takinbrädningen. Dessa monterades på takstolarna för att säkerställa att ny lösullsisolering ej ska hamna direkt på kyrkans murkrön eller mot kyrktaket av trä utan luftspalt. Ny lösull av cellulosafiber sprutades sedan ut med övertryck över hela kyrkvinden.

Eftersom kyrkan tidigare inte haft några klimatpåverkande problem såsom mögel- eller fuktskador var det viktigt att i samband med byte av isolering och den effekt denna ger vara extra noggranna med isoleringsutförandet. Här togs även kontakt med Jan Spånslätt, Göteborgs stift för att få råd och även kunna följa upp och logga klimatet framöver.

En ritning, principsektion över vindisoleringen har begärts under byggmöten från entreprenören men har tyvärr till dags datum ej erhållits.

En ny gångbrygga av trä med handledare byggdes på kyrkvinden.

Grus

Marken runt kyrkan, främst i väster kompletterades med nytt grus i dimensioner och rödaktig kulör anpassade efter befintligt grus samt de röda kalkstenssolbänkarna.

DOKUMENTATION

Fotografier före, under och efter åtgärderna

Naturstenssockel och fasad samt solbänk före och efter renoveringen.

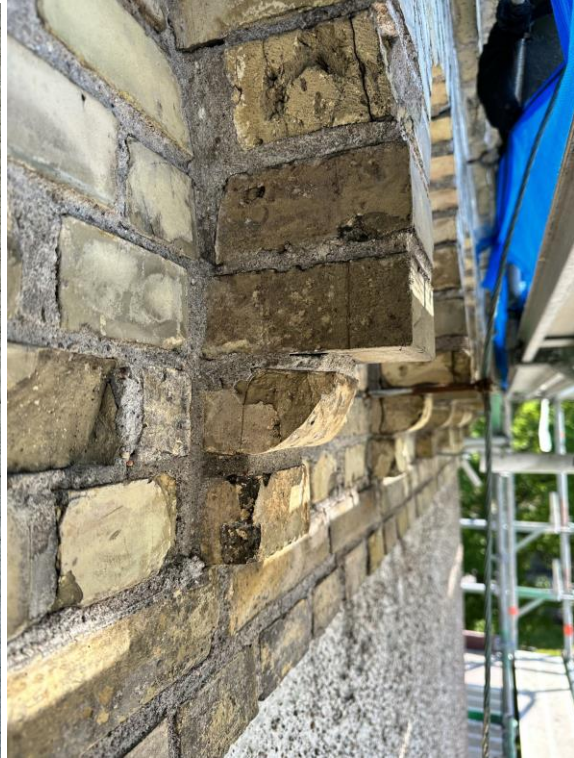
Naturstenstrappan till koret och sockeln före och efter renoveringen

Putsade fasader, tegelfris samt skifferklädda tornet före och efter renoveringen.

Fönster med solbänkar och triptykfönster av röd och grå kalksten före och efter konservering. Här syns också putsfasader och slätputsade fönsternischer samt omfattningar efter renoveringen.

Omfattande rödalgsanfrepp på spritputs i öster. Skador i tornets dekorerade takfris av gult tegel.

Sprickor och frostskador i teglets ytskikt, fogsläpp. Återanvänt tegel till kompletteringsarbetena.

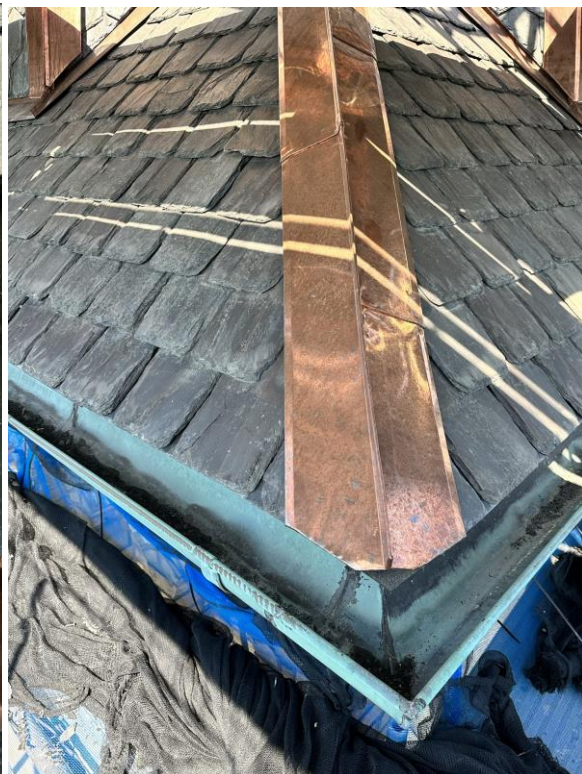
Diskussion pågår gällande lösningen av att uppnå ett släpp mellan ny isolering mot kyrktak och från murkrönen. Bilder efter att sågspånet tagits bort.

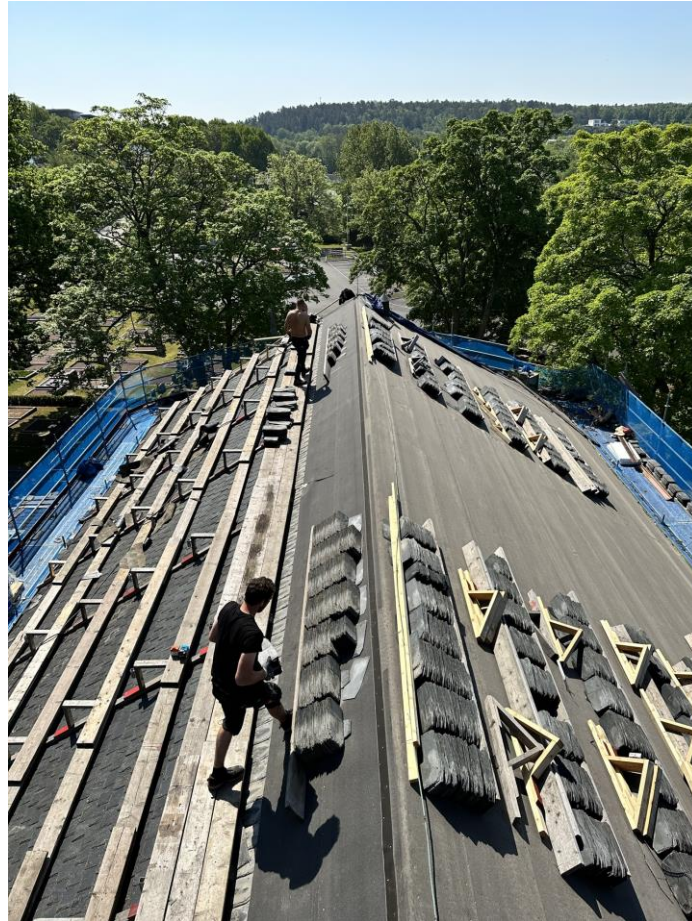
Bild efter ny isolering samt ny gångbrygga byggts och monterats på kyrkvinden.

Bilder på tornet med spiran före skiffertaket med omfattande plåtarbeten renoverats.

Bilder på ny kopparplåt som lagts på samtliga nockrännor på tornet.

Skifferläggning under juni 2023.

Detaljer av nytt/återanvänt skiffer från Grythyttan som lagts på tornet. Både sexkantigt och rektangulärt i sin utformning finns.

Detaljer på plåtarbetena. Th syns de bearbetade och dekorerade tornluckorna av kopparplåt.

Tornluckor som bevarades med sin äldre kopparplåt.

Tornspirans övre plåtkröning.

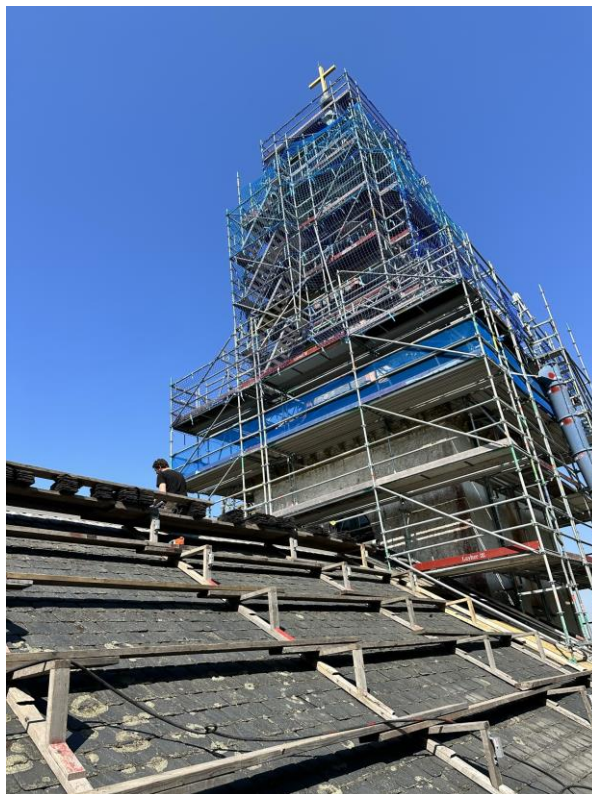
Bilder under arbetets gång med plåtarbetena. Här syns de rostiga krokarna som togs bort då de skapade rostangrepp mellan materialen plåt och järn.

Detaljer på de skadade järnkrokarna samt dess rinningar med rostangrepp.

Skifferarbeten på sakristian.

Pågående arbeten med långhustak och ställningar.

Ny underlagspapp är lagd, likaså utbyte av rötskadat virke och läkt inunder pappen. Skifferarbetet pågår.

Arbete med församlingen som är med och kikar på förslag till ny kulör. Tegelsten som var dålig och kasserades.

Kyrkan med koret i öster före och efter renoveringen.

Sakristian före och efter renoveringen. Sockeln och takfoten har målats. Likaså fasaderna.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Renoveringsarbetena som utförts utvändigt i Askims kyrka under 2023 bedöms ha utförts på ett antikvariskt sätt med material och metoder anpassade efter de höga kulturhistoriska värdena kyrkan innehåller. De förändringar som genomförts gällande utförande, material och kulörer har skett med anpassade material i samråd med antikvarisk medverkande.

LAGSKYDD

Lagskydd

- Kyrkligt kulturminne. 4 kap. KML.
Tillkommen före utgången av år 1939.
Omfattas av tillståndsplikt 4kap.3§.

Fastigheten skyddas även genom **PBL, plan- och bygglagen:**

PBL kap 8 § 13 (förbud mot förvanskning)

En byggnad eller bebyggelseområde som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

PBL kap 8 § 14 (underhåll, för all bebyggelse gäller alltid)

Ett byggnadsverk skall hållas i vårdat skick och underhållas så att de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet skall anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

PBL 8 kap § 17 (varsamhetskrav, gäller alla byggnader)

Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktär beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.

Askims kyrka med torn i norr och sakristia i öster.

HISTORIK

ASKIMS NYA KYRKA UPPFÖRS

Ritningar till den nya kyrkan upprättades sannolikt av Ludwig Hedin (Hedin var en flitigt anlita kyrkoarkitekt vid tiden och han har signerat kopior av nybyggnadsritningar i Byggnadsstyrelsens arkiv.) Byggmästare var August Krüger, Göteborg. Bygget pågick under det sena 1870-talet och byggnadsmaterial hämtades delvis från den gamla kyrkan. Invigningen skedde första söndagen i advent 1879. Kyrkan målades invändigt år 1881 av C. A. Nilsson.

ASKIMS KYRKA UNDER 1900-TALET

Arkitekten Yngve Rasmussen gjorde 1921 ett förslag till ommålning av kyrkans interiör. Trätak och konsoler linoljemålades med stöppling i brutet vitt. Väggarna målades med limfärg, ljus grå med ljusare svampning. Nedre delen av väggarna mattfernissades eller limfärgades i en mellangrå färgton. Fönster linoljemålades i brutet vitt, nischer målades ljusgrå. Dörrar och läktarbarriär linoljemålades i "liknande ljusa färgton som tidigare". Bänkar linoljemålades och kopalfernissades i pärlgrått. Orgelfront, altarbarriär, predikstol m.m. linoljemålades i svagt grått, förgyllningar renoverades. Arbetet utfördes av J. A. Bergs Sterbhus, Mölndal.

Kyrkorummet med originaltaket med träpanel och listverk.

Elektrisk belysning installerades år 1931. Den östra kyrkogårdsmuren lades om 1932-1933 och nya grindar sattes upp. Arbetet planlades av arkitekterna Axel Forssén och Andrew Person (grindar). Två korfönster, målade av konstnären Gunnar Erik Ström, insattes i kyrkans kor år 1933. Fönstren hade bekostats genom en donation.

För inmontering av vattenburen värmeledning 1937-38 anlätades ingenjör Magnus Ericsson och arkitekt G Bergh, Askim. I samband med detta utfördes vissa målningsarbeten, inne och ute. För kalkmålningen användes Hälsingborgskalk. Invändiga snickerier såsom bänkgavlar oljemålades.

En större renovering av kyrkan genomfördes **1940-41** och arkitekten Axel Forssén anlätades för uppdraget. Den största förändringen var att en sakristia uppfördes vid kyrkans östra sida. Bland större interiöra ändringar märks att hela taket kläddes med masonit, vilket bl.a. medförde borttagning av sex små (dekorativa) takstolar i koret samt konsoler och smålister i hålkälen. Trasig puts lagades, kyrkorummet och vapenhuset målades i ljusa varma färger. Altaruppsatsen befriades från övermålning, konserverades och den ursprungliga målningen kompletterades. Arbetet utfördes av konservator Sven Gustafsson, Göteborg. Korskranket revs, ett nytt altarbord installerades, altaret flyttades bakåt och fönstret bakom altaret sattes igen.

Predikstolen flyttades åt norr. Snickerier restaurerades. Kyrkan fick en ny orgel från Hammarbergs orgelbyggeri, men orgelfasaden från 1879 bevarades. Orgelläktaren utökades framåt med $\frac{1}{2}$ till 1 meter och den främsta bänken på den östra delen slopades. En mellanvägg av trä uppfördes i vapenhuset. I arbetena deltog bl.a. byggmästarna Verner Samuelsson och Carl Persson, Billdal, målerifirman Bröderna Setterby, Askim, Arne Karlssons rörläggeri, Billdal, samt Appelgrens Elektriska, Mölndal.

Axel Forssén anlätades också i samband med att kyrkans yttertak täcktes om 1946. Långhuset var tidigare täckt med engelsk tunn brun och grå skiffer. Taket lades om med Grythyttededs svarta skiffer. Vid anslutningen mellan långhusets tak och tornmurarna lades dubbelfalsad kopparplåt. Vid långhusets norra gavelpartier satt små skorstenar och plåttäckning på gaveln. Detta revs och muren reparerades. Torntaklisten reparerades med handslaget gult Lomma fasadtegel. I samband med takarbetena skulle taklisten av rött murtegel rengöras och kalkas med vit färg i likhet med väggarna, men detta utfördes sannolikt aldrig.

Sakristian tillbyggdes år 1970 med förvaringsutrymmen samt en toalett, efter ritningar av arkitekt Gunnar Hoving. Detta var en modifiering av ett förslag till större utbyggnad som avstyrktes av RAÄ (1966). Samma år målades kyrkan invändigt av Bror Esson. (Text från Bebyggelseregistret, RAÄ, 2006).

Foto på Askims kyrka med sakristians 1940-talsutseende. (Foto från RAÄ, open arkiv). Entrén då var placerad i söder och ett fönster fanns i östra fasaden.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Askims kyrka ligger på en liten ås med nord-sydlig sträckning omgiven av en kyrkogård. Kyrkogårdens murar, smidesgrindar, terrasseringar och uppvuxna lövträd är väsentliga för anläggningens karaktär. Bisättningsrummet är tidstypiskt (1950) och tydligt anpassat till kyrkan.

Kyrkan invigdes 1879 på ny kyrkplats, sannolikt efter ritningar av Ludwig Hedin. Den ersatte en äldre medeltida kyrka i socknen.

Exteriören är utformad i en enkel nygotik med inslag av nyklassicistiska stilelement. Dess främsta karaktärsdrag är kopplade till materialval, d.v.s. spritputs, skiffer, natursten och tegel, samt historiserande stilelement såsom den spetsiga tornhuven, de spetsbågiga muröppningarna, gjutjärnsfönstrens masverksinspirerade spröjsindelning och de mönstermurade listverken längs takfoten. Kyrkan är symmetrisk i plan och fasader, med undantag för den senare tillbyggda sakristian. Exteriören är i allt väsentligt oförändrad sedan byggnadstiden. Det höga, spetsiga tornet är ett landmärke i området.

Interiören har behållit mycket av sin ursprungliga karaktär, trots flera omfattande renoveringar. Kyrkorummet är ljust och luftigt med ljusa färger och många stora fönster. Predikstolen, orgelfasaden, bänkarna och altarringen är bevarade sedan byggnadstiden, liksom de synliga delarna av takstolen. Den stora altaruppsatsen är framträdande i kyrkorummet. Altaruppsatsen av Nils Gustafsson Kihlman är tillverkad 1726 och bevarad från den gamla kyrkan.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Kyrkogårdens parkkaraktär, murar och smidesgrindar
- Exteriören är i allt väsentligt oförändrad sedan byggnadstiden
- Interiörens välbevarade ursprungliga karaktär
- Bevarad inredning från byggnadstiden
- Altaruppsatsen från 1726 av Nils Gustafsson Kihlman

(Text från Bebyggelseregistret, RAÄ, 2006).